

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ВЧИТЕЛЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИWAYS OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE
OF A GERMAN LANGUAGE TEACHER

Стаття присвячена аналізу комунікативної компетентності вчителя німецької мови. Основний акцент зосереджено на педагогічній риторичній вчителю, його мовленнєвому етикеті та лінгвокультурнознавчих знаннях про країну, мовою якої він володіє. Окреслено вагомість комунікативної компетентності вчителя німецької мови згідно з вимогами Загальноєвропейської системи рівнів володіння іноземною мовою. Здійснено аналіз принципів риторичної та методичної викладання німецької мови, наведено паралелі у формуванні навичок комунікації. Визначено основні точки їх перетину – формування лінгвокультурної, предметної, прагматичної, граматичної та фонетичної компетентностей. Автори навели у статті можливі шляхи тренування риторичних навичок на заняттях із німецької мови, педагогічної риторичної, мовленнєвого етикету та комунікативного письма, такі як чанкінг, імпровізація, драма-педагогіка, тренування фонетики та прозодики, поєднання вимови із жестами та мімікою, використання граматики із культурним контекстом, вправи на розширення лексичного запасу задля покращення лексичного запасу оратора та імпровізаційних можливостей. Особливими темами, які слід опанувати майбутнім учителям, є лінгвокультурна інформація про мовленнєву поведінку носіїв німецької культури, особливості їх самопрезентації, дотримання особистого простору, використання жестів і міміки, тлумачення яких є необхідним для успішної комунікації іноземною мовою. Здобувачі освіти також отримують на нормативних та вибіркових курсах завдання для формування навичок написання та представлення рефератів, доповідей та презентацій іноземною мовою. У статті наголошено, що мовна особистість вчителя внаслідок глобалізації та карантинних вимог дистанційного навчання повинна бути мультифункціональною, її формування є пріоритетним завданням сучасних ЗВО.

Ключові слова: комунікативна компетентність, педагогічна риторика, мовленнєвий

етикет, вербальна та невербальна комунікація, методика викладання іноземної мови.

The article deals with the analysis of communicative competence of a German teacher. The pedagogical rhetoric of the teachers, their speech etiquette and the linguo-cultural knowledge are highlighted in the article. The importance of the communicative competence of a German teacher is determined due to the Common European Reference for Foreign Languages. An analysis of the foundations of rhetoric and methods of German studies, parallels in the formation of the communication skills are made in this research. The main points of their interaction such as the formation of linguistic and cultural, subject, pragmatic, grammatical and phonetic competencies are determined. The authors presented possible ways to train rhetorical skills in German language, pedagogical rhetoric, speech etiquette and communicative writing, including chunking, improvisation, drama pedagogy, phonetics and prosody training, combining pronunciation with gestures and facial expressions, using grammar with a cultural context, exercises to expand the vocabulary to improve the vocabulary of the speaker and improvisational skills. Special topics that should be mastered by future teachers are linguistic and cultural information about the speech behavior of native speakers, features of their self-presentation, privacy, use of gestures and facial expressions, interpretation of which is necessary for successful communication in a foreign language. Students also receive assignments in normative and elective courses to develop skills in writing and presenting abstracts, reports and presentations in a foreign language. The article emphasizes that the language personality of the teacher due to globalization and quarantine requirements of distance learning should be multifunctional, the formation of which is a priority of modern high school establishments.

Key words: communicative competence, pedagogical rhetoric, speech etiquette, verbal and nonverbal communication, methods of teaching a foreign language.

УДК 37.08.4

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/42.8>

Бондарчук О.Ю.,

канд. філол. наук,
доцент кафедри німецької філології
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Семенюк Т.П.,

канд. філол. наук,
доцент кафедри німецької філології
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Перед сучасним учителем сьогодення ставить багато вимог: від оволодіння сучасними методиками та інформаційними технологіями викладання до глибоких психологічних навичок у спілкуванні з молодим поколінням. Вчитель повинен бути мультифункціональним, вміти зацікавити, переконати та водночас залишатися авторитетом та другом для учнів. Педагогічна риторика є одним із ключів для досягнення успіху у професійній діяльності вчителя, про що неодноразово говорять сучасні фахівці в галузі спілкування [2]. Педагог використовує мистецтво слова повсякчас: у спілкуванні з учнями, батьками, колегами, керівництвом та іншими стейкхолдерами

освітнього процесу. Оратори античних часів (Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон, Квінтіліан) і сучасні дослідники педагогічної риторичної (Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, Г. Клочек, С. Мартиненко, В. Нищета, С. Омельчук, Ю. Романенко, Г. Пасинок, Р. Кушнір, Н. Зверева та ін.) сходяться на думці, що основу риторичної майстерності вчителя становить майстерна, довершена усна розповідь. Вона фігурує на лекції, виховній годині, батьківських зборах, у поясненні нового матеріалу та у повсякденному спілкуванні зі здобувачами освіти. Фокусуючи увагу на педагогічній риторичній викладача іноземної мови, слід враховувати різні фактори, насамперед іншу фонетичну систему мови, інше тлумачення жестів, а також культурний досвід, який транслюється через мову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У дослідницькій літературі риторику пов'язують з іншими дисциплінами, такими як філософія, логіка, психологія, етика, лінгвістика та педагогіка [2, с. 11]. Наголосимо, що для риторики важливі не стільки тексти із лінгвістичної чи стилістичної позиції, скільки текст, представлений у публічному мовленні. Такий текст повинен відповідати низці вимог: бути правильним, точним, доцільним, виразним та уникати двозначності. Зрозуміло, що педагоги повинні володіти всіма прийомами риторики, оскільки вони щодня виступають перед публікою, безумовно повинні виконувати вимоги мовленнєвого етикету та неодноразово вирішувати конфліктні ситуації, послуговуючись майстерністю переконувати співрозмовника. Педагогічна риторика, на думку О. Мурашова та А. Нікітіної, полягає у використанні оптимальних мовленнєвих стратегій, творчому підході до мовлення, адекватному досягненні мети спілкування задля професійного успіху та самореалізації [1, с. 126]. Вітчизняні науковці наголошують на тому, що у становленні вчителя-словесника «особливого значення набуває риторична компетентність, що дасть змогу успішно функціонувати в різних сферах соціально-культурного та суспільно-політичного життя. Тому нині постає необхідність підготовки компетентних, креативних, інноваційно зорієнтованих фахівців, які здатні швидко адаптуватися в полікультурному й науковому середовищі, знаходити ефективні способи вирішення різноманітних ситуацій, зумовлених їхньою професійною педагогічною діяльністю» [2, с. 153].

Ставимо за мету цієї розвідки розкрити суть комунікативної/риторичної компетентності викладача іноземної мови (на прикладі німецької мови), визначити основні її складники, культурні відмінності у спілкуванні в парі «українська – німецька» у шкільному контексті, засоби вербальної та невербальної комунікації та особливості мовленнєвого етикету у спілкуванні з носіями німецької мови, розуміння якого необхідне для успішного комунікативного процесу німецькою мовою. Під терміном «комунікативна компетентність» розуміємо сукупність знань і вмінь, які мовець використовує для здійснення своїх намірів у мовленні [4, с. 72–73]. Відповідно до загальноєвропейської системи рівнів володіння іноземною мовою комунікативна

компетентність є з 1970-х рр. внаслідок «прагматичного перевороту» однією із ключових та об'єднує лінгвістичну, соціокультурну, граматичну, міжкультурну та інші компетентності [3]. Внаслідок глобалізації та розвитку інформаційних технологій комунікативна компетентність отримує нові поняттєві відтінки – в основу мовлення лягає здатність розуміти дискурс, а це є одним із головних дидактичних принципів [4, с. 74]. Формування мовної особистості майбутнього вчителя-оратора є одним із центральних принципів у сучасному освітньому процесі, оскільки успішне його завершення є передумовою особистісного розвитку учнів засобами педагогічної комунікації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Особливу увагу в цій розвідці присвячено формуванню комунікативної компетентності вчителя німецької мови, оскільки цей аспект потребує додаткового вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Однією з основних цілей на заняттях із німецької мови є набуття компетентності для успішного та доцільного вирішення різних професійних, складних розмовних та комунікативних завдань. Основною точкою перетину риторики та методики викладання іноземних мов є їх ціль – навчити комунікативній компетентності. Обидві дисципліни мають також інші спільні аспекти, які схематично можна відобразити в таблиці [9, с. 222].

Розтлумачимо взаємозв'язок аспектів із вищенаведеної таблиці:

- *inventio* – знання теми, яку педагог представляє. На заняттях із німецької мови це автоматично передбачає і використання лінгвокультурних знань про побут, звичаї, менталітет, символіку, особливості культурного, політичного життя в Німеччині та основні етапи її історії – лінгвокультурну та міжкультурну компетентності;
- *aptum* – відповідність промови до потреб публіки та адекватність змісту. На знаннях із німецької мови цей аспект співвідноситься із лексичною та граматичною відповідністю мовного матеріалу, який учитель демонструє із певної теми;
- *puritas* – мовна правильність. Без сумніву, мова вчителя повинна бути лексично, стилістично та граматично правильною;

Таблиця 1

Основні риторичні аспекти та їхні відповідники у методиці викладання німецької мови

Аспекти риторики	Тлумачення поняття	Значення поняття для методики викладання німецької мови
<i>inventio/intellectio</i>	Знання теми/контексту	Лінгвокультурна/міжкультурна компетентність, компетентність у певній предметній галузі
<i>aptum</i>	Адекватність щодо змісту та публіки	Прагматична компетентність
<i>puritas/perspicuitas</i>	Мовна правильність/зрозумілість	Граматична компетентність
<i>actio</i>	Голосове, мімічне, жестове наповнення	Фонетична та прагматична компетентності

• actio – мовна чіткість, яка проявляється у володінні голосом, мімікою та жестами. На уроках німецької мови це відтворення фонетичних, артикуляційних особливостей іноземної мови, особливості невербальної комунікації.

Використання принципів та прийомів риторики на заняттях із німецької мови є необхідним, адже воно не лише формує грамотне, лексично багате та стилістично правильне мовлення, але й сприяє контекстуально правильному використанню невербальних засобів спілкування, таких як проксемика, кінестетика, хронеміка, парамова, хаптика, окулістика, одяг та зовнішній вигляд загалом.

Для успішного оволодіння вищеназваними вміннями майбутнім педагогам недостатньо мати хороші знання з мови – самі лише знання із лексики, граматики та фонетики не забезпечать хорошого рівня проведення презентації, бесіди та інших форм комунікації. Саме тому риторика може бути одним із методів навчання на заняттях із німецької мови [6]. Наведемо кілька прикладів:

1. Чанкінг – вивчення та використання невеликих сталих виразів (4–6 слів), в яких уже міститься інформація про лексику, граматику, фонетику, прозодіку та які можуть бути використані у різних комунікативних ситуаціях. Наприклад, *Wie geht es Ihnen?, Es handelt sich heute um..., Meiner Meinung nach..., An deiner Stelle würde ich ...* та ін.

2. Імпровізація – поєднання вивчення мови із рухами, ігровими формами роботи. Ясно, що мовець часто опиняється у ситуаціях, де мусить спонтанно висловлюватися, і він повинен не боятися говорити, навіть якщо робить помилки. Це одне із завдань активного навчання (методу навчання, коли студенти беруть активну участь у навчальному процесі, де поєднується ментальна та механічна діяльність). Мовні структури таким чином краще засвоюються – поєднання руху і когнітивної активності приводить до подвоєння можливостей запам'ятовування. Джерелом ідей для такого заняття можуть виступати настільні ігри, бінго, табу, рольові ігри, ігри із кубиком чи картками тощо [7].

3. Поєднання фонетики з жестами, мімікою та лінгвокультурними знаннями на прикладі вірша «*empfindungswörter*» [5]. Студентам пропонується зачитати вірш із інтонацією, звертаючи увагу на вигук на початку рядка, доповнити прочитання жестами та проілюструвати, в яких ситуаціях можна вжити той чи інший вигук, характеризуючи німецький менталітет.

empfindungswörter

aha die deutschen
ei die deutschen
hurra die deutschen
pfui die deutschen
ach die deutschen
nanu die deutschen

oho die deutschen
hm die deutschen
nein die deutschen
ja ja die deutschen (Rudolf Otto Wiemer).

4. Поєднання граматики (модальні частки), фонетики та знань комунікативного контексту. Частка в німецькій мові відображена більшим спектром мовних засобів, ніж в українській мові, і вживається в різних контекстах, виступаючи маркером комунікації та додаючи висловленню певного емоційного зображення. Студентам може бути запропоновано завдання поєднати зображення/відео із певною часткою або прочитати речення із частками, підсилюючи передачу емоції мімікою.

5. Розширення лексичного запасу задля уникнення повторів у мовленні. Успішний педагог-оратор у разі виникнення непередбачуваної ситуації під час виголошення промови (забув слово, втратив логічну послідовність висловлювання) має бути в змозі імпровізувати. На заняттях різних рівнів можна тренувати цю навичку шляхом використання гри «табу» (можна називати синоніми, характеризувати явище, особу чи процес, описувати діяльність, називати антоніми тощо), пантоміми (використання міміки та мови тіла для пояснення певного поняття).

6. Доповідь та презентація. Ці види вправ практикуються на рівнях B1–C2 та належать до завдань міжнародних мовних іспитів. Вміння аргументувати та дискутувати також належить до фахових компетентностей учителя та тренується на заняттях із німецької мови. Студенти отримують список мовних засобів для виголошення доповіді (чанкінг) та пояснення основних кроків у підготовці презентації (принципи риторики): 1 – пошук матеріалу до теми, 2 – складання плану, 3 – розроблення тексту, 4 – запам'ятовування, 5 – виголошення доповіді, опираючись на презентацію. Гарною ідеєю вважаємо знімати виголошені доповіді на відео та аналізувати згодом помилки задля уникнення типових помилок у майбутньому.

7. Міміка та жести – міжкультурна прагматика. Студенти, які вивчають іноземні мови як фах, повинні володіти й невербальними засобами комунікації. Наприклад, у німецькій культурі під час вітання руку подають і чоловікові, і жінці. Кількаразовий помах долонею перед своїм обличчям відповідає українському крутінню пальцем біля скроні та означає, що хтось зійшов з розуму. Відомо, що німці під час розмови пильно дивляться в очі з беземоційним обличчям – вони уважно слухають. Якщо німці хочуть непомітно привітатися (до прикладу, на конференції, засіданні чи концерті), то вони не просто кивають головою в бік знайомої особи, а й примружують при цьому очі. Щоб показати, що хтось вважає когось ідіотом, слід постукати вказівним пальцем собі по чолі [7]. Німці також

дотримуються особистого простору в розмові, і надто тісна відстань може бути некомфортною для співрозмовника. Неправильна інтерпретація міміки та жестів може призвести до комунікативних невдач та вплинути на перебіг проєктів та інших видів співпраці з іноземцями у освітньому процесі. Здобувачі освіти знайомляться із цією тематикою під час роботи над текстами та відео з культурною складовою частиною, а також вивчають як окремі теми на вищих рівнях вивчення мови (від B1).

Комунікативна та риторична компетентності формуються також і в межах фахової підготовки педагога – здобувачі освіти прослуховують нормативний курс «Педагогічна риторика», де оволодівають основними компетентностями, які необхідні вчителю в різних видах комунікації. Зокрема, тут вчать поряд із основними принципами мовлення оволодівати техніками педагогічного спілкування (бути уважним, спостережливим, вміти слухати, керувати власним голосом, встановлювати контакт) та психотехніками (володіння власним емоційним станом, розвиток стресостійкості, здатність до гри тощо).

Окрім цього, здобувачі освіти у нашому ЗВО мають можливість під час навчання формувати індивідуальну траєкторію навчання, обираючи дисципліни, наприклад «Комунікативне письмо» чи «Мовленнєвий етикет», де вони вивчають тонкощі письмової та усної комунікації німецькою мовою та особливості поведінки із носіями німецької мови та культури.

Формування мовленнєвих компетентностей майбутнього вчителя є одним із завдань курсу «Мовленнєвий етикет». На заняттях студенти мають можливість ознайомитися з основними компонентами комунікативного процесу, навчаються будувати комунікативно-ефективні повідомлення та продукувати ситуації з невдачами у спілкуванні, намагаючись виправити їх. Студенти знайомляться з невербальними засобами спілкування, характерними для представників різних лінгвокультур, що слугуватиме помічним засобом під час вибору того чи іншого невербального компонента усної комунікації у професійному спілкуванні. Під час навчання здобувачі освіти опановують правила мовленнєвої поведінки у спілкуванні з однолітками, батьками, колегами та потенційними роботодавцями, навчаються спілкуватися та поводитися

відповідно до соціально сформованих моделей у ситуаціях приватного та професійного життя.

Одним із змістових модулів на «Комунікативному письмі» є «Доповідь та презентація», де студенти тренуються презентувати певну тему перед аудиторією. Основна увага приділяється мовним вмінням, проте це не виключає вагомості зовнішнього вигляду, постави, положення рук і ніг, використання жестів та міміки, які відіграють не останню роль у мовленнєвій діяльності вчителя.

Висновки з цього дослідження і подальші перспективи в цьому напрямку. Формування мовленнєвої/риторичної компетентності вчителя німецької мови передбачає володіння навичками педагогічної риторики загалом, знання граматичних, фонетичних, лексичних, синтаксичних особливостей німецької мови та розуміння культурних відмінностей у спілкуванні з носіями мови, адекватне використання засобів вербальної та невербальної комунікації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Нікітіна А.В. Педагогічний дискурс учителя-словесника: [монографія]. К. : Ленвіт, 2013. 338 с.
2. Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія / О.А. Кучерук, Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна, С.О. Караман та ін. ; за ред. О.А. Кучерук. Київ : КНТ, 2016. 258 с.
3. Gemeinsamer Europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen; Europarat für kulturelle Zusammenarbeit, Langenscheidt: Berlin, München, Wien, Zürich, New York 2001.
4. Hallet Wolfgang. Kommunikative Kompetenz und Diskursfähigkeit Handbuch Fremdsprachendidaktik. Stuttgart : Kallmeyer, 2010. S. 70–75.
5. Interkulturelles Lernen. URL: <https://radiopublic.com/interkulturelles-lernen-WPJQn7/s1!89c46> (дата звернення 15.12.2021)
6. Reden ist Gold. Rhetorik im DaF-Unterricht. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GFIHNWU3c78> (дата звернення 23.11.2021)
7. Sieben deutsche Gesten, die man kennen sollte. URL: <https://www.dw.com/de/sieben-deutsche-gesten-die-man-kennen-sollte/a-36502090> (дата звернення 05.12.2021)
8. Spiele im DaF-Unterricht. URL: https://deutsch-lernen.zum.de/wiki/Spiele_im_DaF-Unterricht (дата звернення 10.12.2021)
9. Ueding Gert. Historisches Wörterbuch der Rhetorik. De Gruyter, 2012. 1524 S.